

ТВОРЧИЙ ХАРАКТЕР ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Г.Г.Кіт

Анотація. У статті дана характеристика творчої дослідницької діяльності, зокрема, особливостей її здійснення учасниками педагогічного процесу.

Ключові слова. Дослідницька діяльність, творчість, педагогічний процес.

Аннотация. В статье дана характеристика творческой исследовательской деятельности, в частности, особенности ее осуществления участниками педагогического процесса.

Ключевые слова. Исследовательская деятельность, творчество, педагогический процесс.

Annotation. The article deals with the description of creative research activity. Features of realization of creative research by the participants of pedagogical process are characterized specifically.

Key words: research activity, creation, pedagogical process.

Постановка проблеми. На рубежі ХХ – початку ХХІ століття значно зростає роль науково-пізнавальної діяльності в контексті творчого розвитку особистості, яка є могутнім фактором розвитку економіки, суспільного прогресу. За останніми даними ЮНЕСКО, учні українських шкіл володіють достатніми знаннями з основ наук, навіть перемагають на предметних олімпіадах, однак розвиток творчого інтелекту у них суттєво відстає. Отже, знання самі по собі не забезпечують розвиток, навіть інтелектуальний. Знання є лише базою, основою для розвиваючого навчання, його проміжним, але не підсумковим результатом. Тому навчання повинно бути орієнтовано на розвиток особистості, на реалізацію її потенційних можливостей. Домінування знань має бути замінене домінуванням особистості, людиноцентризмом, що передбачає розвиток особистості, так званий “культ особистості”, її самотворення, самоствердження, самореалізацію. В контексті цього все більшу роль відіграє пошуково-дослідницька функція освіти. Особливо посилюються вимоги до наукової компетентності працівників у сфері професійної педагогіки, які мають забезпечити творчий характер дослідницької діяльності в освітніх закладах, ініціювати залучення до наукових пошуків усіх учасників педагогічного процесу.

Аналіз наукових досліджень. Теоретичний аналіз літератури показав, що дослідницька діяльність обґрунтовується в цілому ряді спеціальних робіт (С.І.Архангельський, В.І.Загвязінський, І.О.Зимня, Н.В.Кузьміна, М.І.Махмутов, О.М.Новиков і багато інших). Автори розкривають змістову сторону дослідницької діяльності (роботи), визначають її структуру, рівні, етапи, методи, засоби реалізації. Наукове дослідження розглядається як суб’єктивний процес отримання нових наукових знань вченим-дослідником або науковим колективом.

Предметом особливої уваги як учителів-практиків, так і вчених була проблема творчої пошуково-дослідницької діяльності педагогів. На дослідницький характер педагогічного процесу вказували Я.А.Коменський, Й.Г.Песталоцці, А.Дістервег, К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський. Дослідницька діяльність у педагогіці знайшла висвітлення у працях Ю.К.Бабанського, С.У.Гончаренка, В.І.Загвязінського, В.А.Кан-Калика, С.М.Мартиненко, О.Я.Савченко та багатьох інших дослідників.

Мета статті полягає в обґрунтуванні творчого характеру дослідницької діяльності, особливостей її здійснення в освітньо-виховних закладах, необхідності залучення до наукових пошуків усіх учасників педагогічного процесу.

Виклад основного матеріалу. Щоб обґрунтувати творчий характер дослідницької діяльності в педагогічному процесі, звернемось до основних характеристик дослідницької діяльності в цілому.

Учені схильні розглядати дослідження (дослідницьку діяльність) в широкому контексті інформаційного простору, де сама діяльність є процесом, способом вираження активності суб’єкта. Під дослідницькою діяльністю розуміють (зокрема, І.О.Зимня): процес взаємодії, активності суб’єкта діяльності з об’єктами оточуючої дійсності; форму активності суб’єкта, яка в дослідницькій діяльності проявляється на всіх рівнях розвитку суб’єкта: пізнавальному, свідомому, інтелектуальному, поведінковому, соціальному.

Тому дослідницьку діяльність слід вважати специфічною формою активності суб'єкта, в якій достатньо повно і системно розвиваються його індивідуально-психологічні особливості як дослідника, а, отже, специфічним видом людської діяльності.

Специфічна особливість дослідницької діяльності, як і загалом людської діяльності (за С.Л.Рубінштейном), полягає в тому, що вона свідомо і цілеспрямована, викликана відповідними потребами, які є передумовами її здійснення. Крім того, для неї характерні і інші важливі ознаки, зокрема, предметність, вмотивованість, цілепокладання, усвідомленість.

Предметність відображає один із основних елементів змісту дослідницької діяльності. По предмету розрізняють і називають види діяльності, серед яких вагоме місце належить педагогічній діяльності, яка є предметом розгляду у представленій нами статті.

Предмет діяльності – це те, на що спрямована діяльність. Однак не менш важливим аспектом є те, заради чого здійснюється ця діяльність. І пояснення цьому знаходимо в опредметненій потребі, що стає внутрішнім мотивом діяльності. Отже, для дослідницької діяльності особливо важлива вмотивованість, тому що мотивація регулює, контролює її здійснення, визначає спрямованість суб'єкта дослідницької діяльності.

Мотив обумовлює мету діяльності. Звідси дослідницька діяльність має бути ціленаправленою, в її основі закладене цілепокладання, яке співвідноситься з усвідомленістю як базовою характеристикою людської діяльності. Успіх дослідницької діяльності значною мірою зумовлений активністю суб'єкта, яка допомагає йому в розвитку, у здійсненні пізнавальної діяльності, у реалізації творчих потенцій. Адже творча активність є логічним завершенням взаємопов'язаних, структурно упорядкованих дій, які відображають поступальний характер ускладнення активності як важливої характеристики діяльності: активність – психічна активність – розумова активність – інтелектуальна активність – пізнавальна активність – дослідницька активність – творча активність.

Важливе місце в характеристиці творчої дослідницької діяльності посідають окремі її дії, оскільки саме вони визначають її компонентний склад. Основними компонентами будь-якої діяльності, на думку вчених, є сенсорні, мислительні та виконавські дії. Всі вони є важливими і в реалізації дослідницької діяльності, однак слід особливо наголосити на мислительних (інтелектуальних) діях, без активного застосування яких здійснення дослідницької діяльності не можливе. Видатний психолог С.Л.Рубінштейн наголошував, що мислительні дії або операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, абстрагування тощо) виникли як практичні операції і лише згодом стали операціями теоретичного мислення. Пізнаючи навколишню дійсність, людина отримує змогу взаємодіяти з нею, впливати на неї, і, навпаки, змінюючи оточення, людина краще пізнає його, усвідомлює його переваги та недоліки. “Мислення не просто супроводжується дією чи дія мисленням; дія – це первинна форма існування мислення. Первинний вид мислення – це мислення в дії і дією, мислення, яке здійснюється в дії і в дії виявляється” [5, с.62]. Обґрунтовуючи творчий характер дослідницької діяльності, слід враховувати, що вона може здійснюватися на різних рівнях її ієрархії [3, с.90]: операційному, тактичному, стратегічному.

На *операційному рівні* дослідницької діяльності людина виконує лише окремі технологічні операції, освоює ті дії, операції, без яких дослідницька діяльність не може бути здійснена, зокрема, мислительні (інтелектуальні), рецептивні (сенсорні) дії.

Тактичний рівень передбачає виконання повного технологічного процесу дослідницької діяльності, використання всіх наявних засобів і способів її реалізації, вимагає наявності у дослідника здатності до швидкого орієнтування у нових умовах, володіння загальними алгоритмами раціональної побудови дій і їх послідовності, уміння планувати дії, користуватися довідковою літературою, розподіляти ролі при організації колективної діяльності тощо. На тактичному рівні розвивається пізнавальна активність суб'єктів дослідницької діяльності, яка дозволяє передбачати результати дослідницьких дій, проектувати, програмувати діяльність.

На *стратегічному рівні*, як зазначає О.М.Новиков, відбувається осмислення, теоретичне обґрунтування подальшого практико-орієнтованого розвитку дослідження. Поряд з оволодінням операційним і тактичним рівнями даний рівень вимагає розвитку важливих особистісних якостей дослідника: високорозвинених пізнавальних умінь, творчої активності, уміння самоаналізу процесу і результатів діяльності, широкого кругозору, комунікабельності тощо.

Характерні для педагогічного дослідження дії можна поділити на блоки, які відповідають конкретним умінням:

- уміння працювати з першоджерелами: бібліографічні дії, робота з каталогами, з довідковою, періодичною літературою, використання різних форм запису змісту прочитаного, структурування і систематизація викладеного матеріалу;

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

- уміння спостерігати педагогічні явища (факти): вибір об'єкта спостереження, визначення мети і завдань спостереження; проведення спостереження, фіксація та аналіз даних, отриманих у результаті спостереження;

- уміння аналізувати педагогічні явища (факти): розчленування досліджуваного явища на складові елементи, порівняння, співставлення, синтез, встановлення взаємозв'язку;

- уміння аналізувати педагогічні ситуації, складати і розв'язувати педагогічні задачі, формулювати проблеми, перевіряти ефективність рішень;

- уміння формулювати гіпотезу, аналізувати і оцінювати дані, на яких будується припущення, проводити пошуковий експеримент, уточнювати, спростовувати чи підтверджувати гіпотетичні положення;

- уміння розробляти технології і методики експериментальних дій, проводити експеримент, обробляти і узагальнювати його результати, підводити підсумки експериментальної роботи;

- уміння узагальнити матеріал у вигляді звіту, реферату, доповіді, повідомлення, статті, курсової чи дипломної роботи, кандидатської або докторської дисертації.

Представлені дії, згідно дослідження О.А.Шашенкової, поділяються:

- інтелектуальні (без яких неможлива дослідницька діяльність);

- інформаційно-рецептивні (дії з науковою інформацією);

- проектно-цільові (спрямовані на організацію дослідження);

- інформаційно-продуктивні (спрямовані на проведення і обробку даних дослідження);

- продуктивні (спрямовані на фіксацію результатів проведеного дослідження).

Це дає змогу виділити основні сторони дослідницької діяльності на основі використаних у процесі її реалізації дій: інтелектуально-дослідницьку, інформаційно-рецептивну, продуктивну.

Інтелектуально-дослідницька сторона включає власне інтелектуальні операції і власне дослідницькі дії, серед яких обов'язковими є аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, конкретизація, узагальнення, систематизація, постановка мети та завдань, визначення об'єкта і предмета дослідження, висування гіпотези, вибір методів дослідження. Саме вони забезпечують цілеспрямованість дослідження, його проектування, конструювання.

Інформаційно-рецептивна сторона дослідницької діяльності включає дії, пов'язані із смисловою інтерпретацією отриманих результатів (спостереження, сприймання і осмислення інформації на основі застосування, зокрема, інноваційних технологій читання, бібліографічні дії, використання способів короткої фіксації змісту (реферування, анотування, конспектування тощо). Вона є обов'язковим компонентом дослідницької діяльності, передбачає постійну роботу з науковою літературою, забезпечує глибоке проникнення в зміст потрібної інформації, виділення і усвідомлення основних фактів, теорій, ідей, положень, їх аналіз, фіксацію, роботу з комп'ютером.

Продуктивна сторона передбачає застосування таких дій, як проведення дослідження, обробка, в т.ч. кількісний і якісний аналіз, статистична обробка його даних, інтерпретація результатів, складання плану, підготовка тексту наукової роботи.

Теоретичний аналіз творчої дослідницької діяльності засвідчує її багатоаспектний, багатоетапний характер. Процес педагогічного дослідження включає аналіз наукової, навчально-методичної літератури, першоджерел, передового педагогічного досвіду, організацію і проведення дослідно-експериментальної роботи, апробацію, висвітлення основних отриманих результатів у наукових публікаціях, підготовку наукової роботи та її захист.

Важливо, щоб пошукова робота була актуальною, перспективною, базувалась на сучасних наукових положеннях, спрямовувалась на конкретні, практично доцільні рішення, щоб сприяла перетворенню дійсності і супроводжувалась глибоким аналізом проміжних і підсумкових результатів (М.Н.Скаткін), щоб ставала базою для ефективних педагогічних рішень і рекомендацій.

Орієнтація на формування творчої особистості, здатної до наукових пошуків, інноваційних перетворень, прийняття нестандартних рішень вимагає наповнення освітньо-виховного середовища елементами дослідництва, залучення всіх учасників педагогічного процесу до наукової творчості. Найбільш перспективною вважається та система навчання, за якою вчитель перетворюється з авторитарного транслятора готових ідей на педагога-методолога, організатора, натхненника інтелектуального і творчого потенціалу учня, а учень стає активним учасником, суб'єктом процесу навчання, власного самотворення.

Як відомо, у переважній більшості дитина приходить до школи з інтересом і бажанням вчитися, однак незабаром цей інтерес згасає. Часто успішно навчаючись у початкових класах, дитина починає відставати у старших. Шукаючи причини таких явищ, психологи виділяють як одну із них – недостатній розвиток здібностей до самостійних досліджень. Надмірне захоплення діями за готовим

зразком, характерне для практики навчання молодших школярів, досить небезпечно, оскільки орієнтує на механічне запам'ятовування, а не на творчі роздуми. Це спричиняє затримку розвитку активної діяльності дітей, а також таких якостей їх мислення, як глибина, критичність аргументованість, гнучкість тощо. Шкільне навчання щоденно дає відповіді на непоставлені дітьми запитання, що перетворює допитливих “чомучок” в сіру, безініціативну, байдужу масу. виправити цю ситуацію може дослідницький підхід у навчанні. На думку багатьох педагогів, застосування дослідницьких методів і прийомів у навчанні відзначається високою ефективністю саме для поглиблення інтересу учнів до пізнавальної та творчої діяльності, для формування у них відповідних знань, умінь, навичок і дослідницької позиції в сприйнятті й осмисленні світу.

Дослідницьке навчання ґрунтується не на передачі готової інформації, а на одержанні учнями нових знань і умінь за допомогою вирішення теоретичних і практичних проблем. Сутність дослідницького навчання, яке є необхідним елементом освітнього процесу уже в початковій школі, становить створення учителем ланцюга дослідницьких ситуацій у різних видах навчальної діяльності учнів і керування їх розумово-пошуковою діяльністю за утворення нових знань, поглядів та алгоритмів логічного мислення шляхом самостійного або колективного дослідження навчальних проблем. Мета застосування дослідницької діяльності в навчанні – набуття учнями досвіду дослідницької роботи в пізнавальній діяльності, розвиток їх інтелектуальних здібностей, дослідницьких умінь, творчого потенціалу і на цій основі формування активної, компетентної творчої особистості.

Ефективність дослідницької роботи учнів значною мірою залежить від кваліфікованого педагогічного керівництва. Вчитель, орієнтуючи навчання на застосування дослідницьких методів, має враховувати, що схильність учнів до дослідницької діяльності значною мірою індивідуальна. Про це свідчить своєрідність розвитку їхніх пізнавальних інтересів, аналітичних здібностей, психічних процесів, працьовитості, волі тощо. Отже, педагогічне керівництво має здійснюватися з урахуванням особистісного інтересу та можливостей школяра, без втручання у власне дослідницький процес, залишаючи за ним право вибору як поля, так і методів та альтернативних варіантів дослідження.

Дослідницька практика передбачає співтворчість юного дослідника і вчителя, побудовану на їхній дружбі і духовній спільності, на визнанні самостійності особистості дитини, на взаємоповазі і взаємній зацікавленості у спільному успіху і наслідках цієї діяльності. Лише за наявності доброзичливих партнерських стосунків створюється сприятливий психологічний мікроклімат, який позитивно впливає на розвиток індивідуальності дитини та її самореалізацію.

Таким чином, пошуково-дослідницька діяльність учнів за умови умілого педагогічного керівництва об'єднує завдання навчання із завданням стимулювання саморозвитку особистості, що сприяє вихованню інтелектуальної, моральної, творчої культури, життєвому самовизначенню, формуванню досвіду соціальних відносин та спілкування. Отже, вирішуються першочергові завдання сучасної школи – не просто давати знання, а й організувати навчання, здатне підготувати учнів до перетворення знань в інструмент творчого освоєння світу.

Усвідомлення сутності дослідницької діяльності, передумов та перспектив розвитку сучасної педагогічної науки, оволодіння дослідницькими діями можливе лише за умов спеціально організованого навчання.

Організація дослідницького навчання учнів має будуватися на основі виділення основних дій у структурі пізнавальної діяльності, а саме: виявлення відомих фактів, узагальнення, співставлення їх із собою і з новими фактами; порівняння і співставлення; індуктивний умовивід; використання знань у новій ситуації; пояснення нових позицій; встановлення багатоманітності явищ, їх систематизація. Підготовка студентів педагогічних ВНЗ до науково-педагогічної діяльності передбачає наступні дії: формулювання конкретного педагогічного завдання, визначення умов ефективності його вирішення; опис, пояснення, обґрунтування завдання; формулювання проблеми, знаходження та використання адекватних методів педагогічного дослідження; пошук, відбір, зберігання і використання інформації, робота з бібліотечними фондами; спостереження, порівняння, аналіз, систематизація педагогічних явищ і фактів, аргументація; стилістична обробка матеріалу.

Спеціально організована і систематична науково-дослідницька діяльність відіграє важливу роль у формуванні творчої особистості майбутнього педагога. З перших років навчання у ВНЗ кожен студент повинен брати участь у наукових пошуках, у планових дослідженнях своїх викладачів, у впровадженні досягнень педагогічної науки в освітянську практику. Науково-дослідна робота студентів педагогічних ВНЗ має спрямовуватися, перш за все, на розвиток у майбутніх педагогів нахилу до пошукової, дослідницької діяльності, до формування умінь і навичок застосування дослідницьких методів для творчого вирішення навчально-виховних завдань у школі. Набуття

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

досвіду дослідницької праці в рамках професійної підготовки може стати початком серйозних наукових пошуків та перетворитися у справу життя педагога.

Саме такі педагоги, які володіють потужним дослідницьким потенціалом, готові до реалізації інноваційних проєктів, застосування найбільш продуктивних і водночас гуманних методів і форм роботи. Творчий педагог-дослідник з неординарним мисленням, який безупинно прагне професійного самовдосконалення, розв'язуючи нагальні проблеми освіти і виховання, – головний атрибут сучасної школи. Його постійний творчий пошук, дослідницька сміливість, здатність переосмислювати власний досвід, аналізувати реалії й спрямовувати свою діяльність на перспективні дії употужнюють педагогічний процес, роблять його більш ефективним і результативним. Дослідництво учителя, яке залучає в свою орбіту науково-пізнавальні пошуки учнів, забезпечує практичне розв'язання найважливіших проблем навчання і виховання, а згодом і актуальних проблем соціально-економічного життя, суспільної практики.

Висновки. Дослідницька діяльність була і ще більшою мірою буде найважливішим елементом педагогічної теорії і практики. Педагогічний процес, дотримуючись орієнтації на формування творчої особистості, має базуватись на творчій пошуково-дослідницькій діяльності як педагогів, так і учнів, що налаштовуватиме їх на подвижництво, самореалізацію у професійній сфері і життєтворчості.

Література

1. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження : Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко – Київ-Вінниця: ДОВ "Вінниця", 2008. – 278 с.
2. Загвязинский В.И. Исследовательская деятельность педагога : Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений / Загвязинский В. И. - М. : Изд. центр "Академия", 2006. – 176 с.
3. Зимняя И.А. Научно-исследовательская работа: методология, теория, практика организации проведения: Экспериментальная учебная авторская программа. – 2-е изд. / И. А. Зимняя. – М., 2000.
4. Новиков А.М. Научно-экспериментальная работа в образовательном учреждении / А. М. Новиков – М., 1996.
5. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогического исследования / М. Н. Скаткин – М., 1986.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2х т. - Т.1. / С. Л. Рубинштейн. - М. : Педагогика, 1989.
7. Шашенкова Е.А. Исследовательская деятельность в условиях многоуровневого обучения : [Монография] / Е. А. Шашенкова – М. : АПКИППРО, 2005. – 132с.